

Yanlış Bilincin “Aydınlanmış” Hali: Bir Semptom Olarak “Post-Truth”¹

Onurhan Demirkol

Dr.

donurh@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-2451-2794

Abstract

The “Enlightened” State of False Consciousness: “Post-truth” as a Symptom

Differences in the interpretation of the concept of “post-truth”, which has recently been included in the Turkish literature, point out direct differences in the concept’s meaning beyond liberal/critical paradigm shifts. As is mainly handled in liberal studies, its use in the sense of “a new level reached by lie production” renders the critical contexts inherent in the concept invisible. This situation creates an understanding that ignores the deep-rooted shock in the concept of “truth” itself and may cause post-truth studies to be confined to the field of “contending with manipulation”. Such an approach may cause the emphasis of Tesich, the creator of the concept, on the social conditions that determine the “consumption process of the lie”, to be ignored. In this study, a theoretical groundwork was investigated by following the conditions for the emergence of the concept of “post-truth” and the social contexts it refers. In this direction, the processes of damage to the concept of “truth” during the Age of Enlightenment, which became evident in the neoliberal period, were traced. When examined on this ground, the concept becomes evident as a symptom of a period when the expectations of the Enlightenment were in vain.

keywords: post-truth, truth, information, enlightenment, neoliberalism

---

¹ Bu makale, yazarın Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırladığı “Manipülatif Bilgilerin Tüketim Sürecinin, Post-Truth Zeminde İncelenmesi: Suriyeli Göçmenler Örneği” başlıklı doktora tezinin literatür bölümünün yeniden düzenlenmesiyle üretilmiştir.

Résumé

L'état « illuminé » de la fausse conscience : La « post-vérité » comme symptôme

Les études sur le terme de « post-vérité », qui est relativement nouveau dans la littérature turque, montrent une diversité qui pointe non seulement vers des différenciations de paradigme libéral/critique, mais aussi des différenciations sémantiques. L'utilisation du terme dans le sens de « multiplication des mensonges » peut provoquer presque le sens inverse. Cette situation crée une compréhension qui ignore le choc profond dans le terme de "vérité" lui-même, et voire coïncerait les études de « post-vérité » dans le terrain de « lutte contre la manipulation ». Une telle approche pourrait entraîner la négligence de l'accentuation que Teisch, le créateur du concept, a faite sur les conditions sociales déterminant « le processus de consommation du mensonge ». Dans cette étude, un terrain théorique a été investigué en suivant les conditions d'émergence du terme de « post-vérité » et les contextes sociaux auxquels il se réfère. De cette manière, l'affaiblissement qu'ont subi les termes d'« information » et de « vérité » au siècle des Lumières, qui est devenu évident à l'époque néolibérale, a été analysé. Lorsqu'il est examiné sur cette base, le concept devient évident en tant que symptôme d'une période où les attentes des Lumières étaient vaines.

mots-clés: post-vérité, vérité, information, siècle des Lumières, néolibéralisme

Öz

Türkçe literatüre görece yeni girmiş olan "post-truth" kavramının yorumlanış biçimindeki farklılıklar, liberal/eleştirel paradigma farklılaşmalarını işaret etmenin ötesinde, kavramın anlamı üzerinde doğrudan bir yaklaşım farklılığını göstermektedir. Çoğunlukla liberal çalışmalarda ele alındığı biçimiyle, "yalan üretiminin ulaştığı yeni bir seviye" anlamında kullanılması, kavramın özünde barındırdığı eleştirel bağlamları görünmez kılmaktadır. Bu durum, "hakikat" kavramının kendisinde gerçekleşen köklü sarsıntıyı görmezden gelen bir anlayış oluşturmakta ve post-truth çalışmalarının "manipülasyonla mücadele" alanına sıkıştırılmasına neden olabilmektedir. Böyle bir yaklaşımsa, kavramın yaratıcısı Teisch'in, "yalanların tüketim sürecini" belirleyen toplumsal koşullara yaptığı vurgunun göz ardı edilmesine neden olabilmektedir. Bu çalışmada "post-truth" kavramının ortaya çıkış koşulları ve işaret ettiği sosyal bağlamları takip edilerek kuramsal bir zemin araştırılmıştır. Bu doğrultuda, "hakikat" kavramının Aydınlanma Çağı boyunca uğradığı ve neoliberal dönemde belirginleşmiş olan hasar görme süreçleri izlenmiştir. Bu zeminde incelendiğinde kavram, Aydınlanma beklentilerinin boşa çıktığı bir dönemin semptomu olarak belirginleşmektedir.

anahtar kelimeler: post-truth, hakikat, bilgi, aydınlanma, neoliberalizm

Giriş

Sosyal bilimlerdeki paradigma ve yaklaşım farklılıkları çoğunlukla, kavram ve olgulara olan yaklaşım biçimlerini de belirler. Bu belirlenim en temel düzeyde liberal/eleştirel yaklaşım farklılıkları üzerinden, kavramların ve olguların bağlamlarını da saptayacak bir işlev görür. Türkçe literatüre görece yeni dahil olan “post-truth” kavramı ise, üzerine yapılan çalışmalarda yaklaşım açısından, yine liberal/eleştirel farklılaşmaları işaret eden, ancak bu geleneksel ayrışmanın ötesine geçecek kadar, anlamı üzerinde keskin yaklaşım farklılıkları taşıyan bir kavramdır. Çoğunlukla liberal çalışmalarda ele alındığı biçimiyle, “yalan üretiminin ulaştığı yeni bir seviye” anlamında kullanılması, kavramın özünde barındırdığı eleştirel bağlamları görünmez kılmakta, bu durum da post-truth çalışmalarında, Jason Harsin’in vurguladığı gibi, “gerçeklerin doğrulanabilmesine” ve “hakikatin kurtarılmasına” dönük yaklaşımlardan ibaret bir literatür oluşturulmasına neden olabilmektedir (Harsin, 2018, s. 25). Ancak gerek otantik anlamındaki somut eleştirel bağlamları, gerekse ortaya çıkış biçimini belirleyen tarihsel ve sosyolojik bağlamları takip edildiğinde, kavramın, yalanın üretim aşamasından çok tüketim aşamasına işaret eden ve insanın bilgi ile olan ilişkisindeki dönüşümlere dikkat çeken bir yapıya sahip olduğu görülür.

Türkçeye, “hakikat sonrası”, “hakikat ötesi” ya da “hakikatin önemsizleşmesi” (Alpay, 2017, s. 25-30) gibi biçimlerde çevrilebilecek olan “post-truth” kavramı, 2016 yılında Oxford Sözlükleri tarafından “yılın kelimesi” seçildikten sonra, özellikle sosyal bilimlerde gündem olmaya başlamıştır. Kavramın özellikle akademik çalışmalarda kullanımının son yıllarda hızla yaygınlaşması, her ne kadar büyük ölçüde yılın kelimesi seçilmesinden sonra gerçekleşmiş olsa da, “post-truth” bugün kullanıldığı anlamına, 1992 yılında ABD’li eleştirmen ve yazar Steve Tesich’in The Nation dergisinde yayımlanan bir makalesinde geçmesiyle birlikte kavuşmuştur. Tesich, ABD’de hükümet düzeyinde gerçekleşen yozlukların ve suçların vicdani sonuçları olan “Vietnam sendromu”, “Watergate sendromu” gibi kavramlardan yola çıkarak, toplumun artık gerçeklere ulaşmak istemediğini, devletten, kendisini “gerçeğe karşı korumasını” talep ettiğini anlatır. ABD toplumu artık, kendisine sunulan zaferlerle, kendisine olan saygısına sahip çıkmak arсында bir seçim yapmak zorundadır (Tesich, 2021). Kavramın Oxford Sözlükleri’nde yer alan karşılığı da, “Duyguların ve kişisel kanaatlerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede rasyonel gerçeklerden daha fazla etkili olması durumu” şeklindedir (OxfordLanguages, 2016).

Gerek Tesich’in makalesinde yaptığı vurguya, gerekse Oxford sözlüğündeki açık anlamına bakıldığında, “post-truth” kavramının ortaya koyduğu hakikat sorgulamasının temelinde, bilginin üretim aşamasındaki nesnellik sorunundan çok, tüketim aşamasındaki öznellik sorunu olduğu görülmektedir. Tesich bu makalesinde sıkça, toplumsal iradenin siyaset mekanizması üzerindeki etkisinin zayıflıyor olmasının, hakikati reddeden, ihtiyaç duyduğu gerçeklikleri talep eden bir toplum yaratmakta olduğu eleştirisini yapar. Bu eleştirisinin en somut ifadesi, ironik bir

yapıda cisimleşir: “Özgür bir halk olarak hakikat-sonrası (post-truth) bir dünyada yaşamak istediğimize yine özgürce karar verdik” (Tesich, 2021, s. 25). Toplumun gerçeklerden korkar hale geldiğini ve hakikatin işlevsizleştiğini açıkça vurgulayan makale, temelinde verili siyasi iklimin otoriter işleyişine sert bir eleştiri taşımakta, toplumun despotizm karşısındaki sinik tutumunu da bu durumun hem nedeni hem de sonucu olarak göstermektedir. Tesich, makalesinde bütünlüklü bir yaklaşım göstererek, açıkça yalan söyleyebilen yöneticilerin temel dayanaklarını, toplumun bu “gerçekten kaçış” ihtiyacının farkında olmasına bağlar. Buna bağlı olarak da, makalenin ortaya koyduğu hakikat sorunu, “gerçeğe erişememek” ya da “yalan haberlerin artması” bağlamında değil, “gerekli gerçekliğin toplumsal inşası” bağlamında bir sorgulamaya işaret etmektedir: Toplum, “inanmayı tercih ettiği” gerçeklikleri talep eder hale gelmiştir.

Ancak 1992 yılında oluşturulan bu kavramın 2016 yılında gündeme oturması, özellikle 2016 ABD başkanlık seçimleri ve İngiltere’deki Brexit oylaması süreçlerinde internette konuyla ilgili manipülatif bilgilerin çok fazla artış göstermesine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu süreçte sosyal medyada Donald Trump ve Hillary Clinton hakkındaki yalan haberlerin okunma oranlarının, geleneksel medyanın okunma oranlarını geçecek düzeye gelmiş olması, “post-truth” kavramının internetteki aranma sayısında büyük bir yükselişe neden olmuştur (Silverman, 2016). Kavramın bu şekilde gündemleşmesi ise onun, internet platformlarının bilgi kirliliğine neden olan niteliğiyle ilişkili bir kavram olarak belirli bir çağa atfedilmesine neden olmuştur. Dijital çağda insanın hakikatten ve gerçeklikten uzaklaşabiliyor olmasının, bireysel ve toplumsal boyutta birçok zemini vardır. İnternet teknolojilerinin, gerek bireysel ve toplumsal boyutta insanın gerçeklikle olan ilişkisi üzerindeki belirlemeci etkileri, gerekse bu tarihsel süreçte bilginin doğrulanabilirliğinin ve kontrolünün zorlaşması, post-truth kavramına yüklenen anlamın geniş bir araştırma zeminine yayılabilmesine neden olabilmektedir. Ancak işaret ettiği sosyal bağlamlarıyla ele alındığında, post-truth çağın, dijital dönemin çok boyutlu etkileri içinde hakikat ve insan ilişkisine yönelik özerk bir konuma sahip olduğu görülür. Kavram, bu çalışmada ele alındığı biçimiyle, Tesich’in bağlamlarını belirlemiş olduğu toplumsal boyutlarıyla değerlendirildiğinde, manipülatif bilgilerin üretiminden çok tüketim aşamasındaki sosyolojik boyutlarına odaklanmayı, bunun için de bilginin tüketim sürecini belirleyen sosyal dinamiklerin de hesaba katılmasını işaret eden bir çalışma düzlemine işaret eder. Böyle bir çalışma düzlemini oluşturabilmek içinse, öncelikle kavramın sosyal bilimlerde nasıl bir kuramsal ve düşünsel çizgi içinde ele alınabileceğini belirlemek, önemlidir.

Post-truth kavramının kuramsal çerçevesi, otantik vurgularıyla birlikte araştırıldığında, Aydınlanma’nın ve modernizmin bunalımlarına ilişkin süregelen eleştirilerin, özellikle neoliberal dönemde aldığı belirli bir biçime işaret eder: Aydınlanma’nın bir türlü gerçekleşmeyen toplumsal refah, özgürlük ve demokrasi vaatlerine ilişkin temel sorgulamalar, bilginin, modernist tahakküm mekanizmalarından bağımsızlaşamamasına ve bilgi-hakikat ilişkisinin kurulamamasına dönük eleştiriler, özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren şekillenen yeni bir

eleştiri biçiminde kendini gösterir. Bu bağlamda, Jean Baudrillard, Peter Sloterdijk ve Slavoj Žižek gibi düşünürleri belli bir noktada ortaklaştıran, onların, yaşanan toplumsal hayal kırıklıklarını vurgularken, yönetim biçimlerinin yarattığı somut krizlerden çok, bunun toplumlar üzerinde yarattığı moral dönüşümlere dikkat çekiyor olmalarıdır. Bu dönüşümler, toplumsal iradenin yönetim biçimleri üzerindeki etkisinin zayıflaması sonucunda oluşan bir hakikat bozulmasına işaret etmekte; toplumun, değiştiremediği gerçekliklerle arasına koyduğu bir mesafeye, kendi belirlenmişlikleri doğrultusunda gerçekliği yeniden inşa etme ihtiyacının oluşmasına dikkat çekmektedir.

Bu çizgi takip edildiğinde, eleştirel yüzünü sistemin araçlarından topluma çeviren bir yaklaşım görülür. Ancak yüzünü topluma dönmüş bu eleştiri biçimi, kapitalist sistemin otoriter işleyişinin, toplumların zihinsel süreçlerini de içerecek bir ideolojik belirleyiciliğe ulaştığına vurgu yapar. Özellikle adı geçen bu üç düşünürün tartışmalarında ortaya çıkan ortak tema, modern insanın temel sorununun artık bilgiye erişmekle ilgili olmadığına; bilginin, bağlamlarını yitirerek hakikati kurma işlevini kaybetmekte olduğuna ilişkindir: “Gerçeğin simüle edilmesi”, Batı toplumlarının içine düştüğü “sinizm ideolojisi” ve “gerçekliğin travmatik boyutu” gibi kavramsallaştırmalar, toplumların hakikatle kurduğu çarpık ilişkiyi betimler. İnsanın hakikatle kurduğu çarpık ilişkiye dair vurgular, Tesich’in post-truth kavramını ortaya koyarken vurgulamış olduğu, toplumsal iradenin boşa çıkmasına ilişkin eleştirilere karşılık gelen bir çerçeve oluşturur. Buna bağlı olarak da bu makalede, “post-truth” kavramı için, gerek ortaya çıkışını belirleyen koşullar, gerekse işaret ettiği sosyal bağlamlar takip edilerek, kavramsal ve kuramsal bir zemin arayışında bulunulmuştur. Bu bağlamda, öncelikle “hakikat” kavramının Aydınlanma Çağı boyunca uğradığı hasar görme süreci izlenmiş, sonrasında da Baudrillard, Sloterdijk ve Žižek’in, insanın hakikatle olan ilişkisine dönük tartışmaları merkeze alınacak biçimde post-truth kavramının kuramsal çerçevesi, sosyolojik boyutlarıyla çizilmek istenmiştir. Böyle bir inceleme, aynı zamanda “hakikat” kavramını, bu çizgideki hasar görme yolculuğunun günümüzdeki uğrağı kapsamında tanımlayabilme potansiyeline sahiptir.

Kavramsal Çerçeve

“Post-truth” kavramını akademik bir çerçevede ele alabilmek için, kavramın hem dilbilimsel açıdan, hem de politik olarak hangi anlam dizgesine karşılık geldiğinin incelenmesi gerekir. “Post” ve “truth” kelimelerine Türkçede birbirinden farklı anlamlar verilebilmektedir. Cevizci, “post” kelimesinin, Latince kökenli ve “-den sonra” anlamına gelen bir ön ek olduğunu belirtir. Buna göre “post” ön eki, bileşik bir terim oluşturmak üzere, bir durumu, yapıyı veya oluşumu, ikinci olarak da bir akımı, yaklaşımı tanımlayan bir sözcüğün başına gelebilir. Cevizci, her iki durumda da, “post” ön ekinin, büyük ölçüde yeni ve farklı bir oluşum ya da yaklaşımı tanımlasa da, bir önceki durumdan unsurlar içerdiğini vurgular (Cevizci, 1999, s. 697).

Bu nüansı, “post-Marksizm” ve “neo-Marksizm” kavramlarının farklılığı üzerinde düşünmek buradaki vurguyu kavramak açısından aydınlatıcı olacaktır. Neo-Marksizm, Marksizm’in yeniden yorumlanmasını anlatırken, post-Marksizm, Marksizm’in temel unsurlarını koruyan ve bununla birlikte bunun ötesine geçen bir Marksist anlayışı karşılar. Benzer biçimde postmodernizm, modernizmden mutlak bir kopuş olarak ele alınmaktan çok, modern düşünceye ait temel kavram ve perspektiflerin sorunsallaştırıldığı bir dönem olarak ele alınır. “Post-truth” kavramı da, “truth” kelimesinin dışında bir anlam arayışını değil, onun işlevini gerçekleştirememiş yeni bir versiyonuna işaret eder. Dolayısıyla, işlevini gerçekleştirmeden ötesine geçilmiş olan bu durum, “hakikat dışı”, “yalan”, “sahte” gibi kavramlardan farklı bir anlama gelmektedir. Buna göre, “hakikate ulaşamamak” ve “hakikatin ötesine geçmek” arasındaki fark, sosyal bağlamları içinde yalnızca birbirlerini tam olarak karşılayamama sorununu değil, belli durumlarda bu yaklaşımların birbirleriyle ters anlama gelebileceği bir durumu da göstermektedir: Hakikate ulaşamamak, onun erişilememiş olduğu bir koşulu gerektirirken, liberal yaklaşımların post-truth kavramını geleneksel manipülasyon çalışmalarının alanına dahil edebilecekleri bir anlam yaratır. Hakikatin ötesine geçmek ise, hakikate erişmiş olmanın bilgi-insan ilişkisinde nihai bir amaç olmaktan çıkmış olmasını vurgular. Buna göre hakikatin erişilemez olması değil, önemsizleşmesi gibi sosyal bir sorun gündeme gelir.

Ancak post-truth kavramının bir “çağ” olarak belirli bir tarihsel sürece atfedilmesi ve bu sürecin, internet teknolojilerinin egemen iletişim platformu olmaya başladığı süreç olması, kavramsal bir belirsizlik yaratabilmekte, internetle manipülatif bilgi ekolojisi arasında tek yönlü bir teknolojik belirleme ilişkisi kurulmasına neden olabilmektedir. Kavramın, Tesich’in makalesinden 24 yıl sonra, 2016 yılında Oxford Sözlükleri tarafından “yılın kelimesi” seçilerek gündeme oturması, aynı yıl içinde Trump’ın kazandığı başkanlık seçimlerinden önce, özellikle internetteki manipülatif bilgi akışının ulaştığı yüksek seviyeyle bağlantılıdır. Ancak bu manipülatif bilgi ekolojisi, liderlerin söylemlerinde, onların konsolide etmiş olduğu kesimlerin “hakikat tercihlerine” uygun biçimde oluşturulmuş, Facebook ve Twitter gibi platformlar üzerinde yüz binlerce sahte hesap açılmış ve taraflar birbirlerini gerçek olmayan bilgilerle yıpratmaya çalışmıştır. O dönemde yapılan bir araştırmaya göre Trump hakkında Facebook ve diğer sosyal medya organları üzerinden yayınlanan yalan haberlerin okunma oranı, The Washington Post’un okunma oranını geçmiştir (Silverman, 2016). Kavramın bu şekilde gündemleşmesi, bilgi kirliliğinden çok, politik kutuplaşmalara bağlı bir gerçeklik inşası durumunu tartışmaya açmaktadır.

Kavram, özünde taşıdığı eleştirel boyutlarıyla ele alındığında, internetin belirleyici rolünden ziyade, “görünür kılan” rolüne yapılan vurgu görülür. Manipülasyon sorununun “bilgi çağı”nda sınır tanımaksızın yükseliyor olması, “nesnellik” kavramının kendisini, verili tarihsel sürecin sosyal dinamikleri çerçevesinde yeniden değerlendirme gerekliliğini doğurur. “Yankı odası etkisi” gibi etkilerin sosyal boyutları, bireyin hakikat karşısındaki tutumlarının bu algoritmalar sayesinde dijital platformlara da aktarılabilme koşullarını yaratır. Kullanıcıların internette isteyerek ya da farkında olmayarak, istemedikleri mesajları filtrelemelerin, böylece homojen gruplar

oluşturarak, yalnızca kendi görüşlerine uygun bilgi kaynaklarını ve hesaplarını takip ettiklerini anlatan “yankı odası etkisi” (Colleoni vd., 2014, s. 319), gerçekliğin seçiliminde nesnel gerçeklerden çok, “duyguların ve kişisel kanaatlerin” belirleyici olmasını sağlayan bir etki olarak değerlendirilebilir. Örneğin 2016 yılında ABD’de politik gündemler hakkında yapılan bir çalışmada, aynı bilgilere sahip oldukları halde muhafazakar internet gruplarını yoğun olarak kullanan kişilerin, aynı sorulara diğerlerine oranla %30 daha fazla yanlış cevap verdikleri görülmüştür (Lewandowsky vd., 2017, s. 359). Bu bağlamdaki çalışmaların ortaya koyduğu veriler, bakış açılarının ve ideolojik tutumların, bilginin nesnellğine olan inançları güçlü biçimde belirleyebildiğini göstermektedir. Bu durum, post-truth çağında manipülasyon sorununun bilgiye erişmekle ilgili değil, bilginin seçilimini belirleyen sosyal dinamiklerle ilgili bir sorun olarak ele alınması gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda “post-truth çağı” kavramını, internet teknolojilerine atfedilen bir belirleyiciliğin ötesinde, internet sayesinde görünür olan sosyal bir gerçeklik olarak ele almanın, kavramın özünü korumak açısından daha doğru olduğu görülmektedir. Daha kısa anlatımla, “post-truth çağı” kavramsallaştırmasının yön verdiği anlayışın yanıt aradığı soru şudur: “Gündemdeki olaylarla ilgili olarak nesnel gerçeklere erişme olanağı bulan toplumsal kesimler, neden ve hangi dinamiklere bağlı olarak, inanmak istedikleri gerçeklikleri seçmektedirler?” Manipülatif bilgilerdeki artışın internetle olan ilişkisi, toplumsal yaşantıdaki parçalanmışlığın dijital ortama aktarılma koşulları üzerinden değerlendirildiğinde, post-truth çağı, gerçekliğin seçiliminde toplumsal belirlenmişliklerin etkilerinin görünür olmaya başladığı bir dönem olarak ortaya çıkar.

Hakikatin Zayıflamasının Aydınlanmacı Kökenleri

İlerlemecilik anlayışının kaynağını Aydınlanma’dan alan modernizm, dünyadaki gizlerin, söylencelerin ve bilinmeze dair korkuların yerine insan aklını, rasyone-liteyi ve bilgiyi koymuştur. Frankfurt Okulu yazarlarından Adorno ve Horkheimer, Aydınlanmanın Diyalektiği’nde (1944), Aydınlanma’nın kendisinin, akıl dışı ve ilerlemek yerine gerileyen, barbarca bir insanlık tarihine dönüştüğü eleştirisini getirirler. Yazarlar bu düşünsel zeminin hedefini, “insanları korkularından arındırmak ve efendi konumuna getirmek” olduğunu hatırlatırlar (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 19). Fakat aynı metnin devamında yazarlar, “insanları doğanın tahakkümünden korumaya yönelik her adımla, sistemin insanlar üzerindeki tahakkümünün artmasının anlamsızlığına” dikkat çekerler. Adorno ve Horkheimer, “hakikat” kavramının yalnızca rasyonel bir bilinçlilik anlamına gelmediğini, bilincin verili gerçeklikte aldığı biçim olduğunu vurgularlar. Bu vurgu, özgür düşüncenin bir idea olamaya-çağına, toplumsal yaşantı biçimlerini oluşturan düşünsel zeminin bir aracı olmak zorunda kalacağına ilişkin materyalist bir eleştiridir. Bu yüzden “hakikat” kavramı, onu belirleyen özgürlük yanılımasının varlığı doğrultusunda zedelenmeye mahkumdur. Bu tür bir akılcılığın kaçınılmazlığı düşüncesi, en az kapitalist ilişkilerin zorunlu kıldığı, emir vermek ile itaat etmek arasındaki bir seçim yapma özgürlüğü kadar yanılısamalıdır (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 62-63). Bu vurgu, burjuva

toplumunun kurucu ilkelerini mutlak hakikat olarak sunan Aydınlanmacı bakışın temel bir eleştirisidir. Bu eleştiri zemini, hakikatin uğradığı hasarlarla Aydınlanma düşüncesi arasındaki ilişkinin kurulabileceği temel dayanaklardan birini oluşturur: Öznele olanla nesnel olanın özdeş kabul edilerek aradaki farkın görünmez kılması, liberal “özgür düşünce” mitinin çelişkili doğasına atıfla değerlendirilir. Aydınlanmacı anlayış, bireyin akıl yürütme özgürlüğünü, burjuva toplumunun kurucu ilkelerini oluşturan düşünce sisteminin hizmetine sokar. Bu düşünce sistemi ise, özneliğin tabii olduğu bir egemenlik anlayışının hizmetindedir.

Horkheimer Akıl Tutulması’nda (1947) bu çelişkiyi temellendirirken, Aydınlanma öncesindeki insanlık deneyiminin, bir bütün olarak aklın alanından dışlanması sorununa da vurgu yapar. Aydınlanma düşüncesi, insanların sahip oldukları inanç sistemlerini aklın alanından silerken, beraberinde tüm nesnel hakikat anlayışını da silmiştir ve bu şekilde kendisi bir mite dönüşmüştür: “Her felsefi, ahlaki ve siyasal düşüncede —onu tarihsel köklerine bağlayan hayat bağının kopartılmasıyla birlikte— yeni bir mitolojinin nüvesini oluşturma eğilimi göze çarpmaktadır; bu, Aydınlanma’nın ilerlemesinin belli noktalarda hurafe ve paranoyaya sapma eğiliminin nedenlerinden biridir” (Horkheimer, 1998, s. 74). Horkheimer’in bu vurguları, özellikle Nazi ideolojisinin ilerlemeyi ve ırkçılığı birbirine koşut olarak sunan akıl dışı mitik niteliklerine yönelik olsa da, genel çerçevede Frankfurt Okulu’nun bu bağlamdaki yaklaşımı, mitlere bu şekilde bir geri dönüşün kökenini Aydınlanmacı ilerleme fikrinin özünde görür. Bu açıdan “nesnel hakikat” anlayışının modernleşme adına bir bütün olarak kurban edilmesi, ideolojik olarak belirlenmiş bir “öznel hakikat” anlayışının yarattığı hakikat yanılışına neden olmaktadır.

Frankfurt Okulu’nun bu bağlamdaki eleştirilerinin temel dayanağı, toplumların kendilerine yön verecek her türlü nesnel değer arayışlarının, özneliğe dayalı bir özgürlük yanılışması aracılığıyla, tümüyle yok edilmesine ilişkindir. Modernizm sürecinde nesnel aklın, dogmatizmin ve boş inançların yok olmasından en kazançlı çıkarın, yine gericilik ve cehalet olduğunu vurgulayan Horkheimer, hakikat kavramının uğradığı hasarların temel nedenini, Aydınlanmacı düşüncenin bu çelişkili doğasında görür: “Öznel akıl herşeye ayak uydurur. Geleneksel insanı değerlerin hem savunucuları hem de karşıtları tarafından kullanılabilir” (Horkheimer, 1998, s. 70). Nesneliğin kaybı, özneliğin akılcılıkla özdeşleştirilerek bağsız biçimde kutsanması, toplumların yaşantılarına yön verecek hakikat arayışlarının burjuva toplum değerlerinin tikel çıkar anlayışıyla sınırlandırılması, hakikatin uğradığı hasarın Aydınlanma düşüncesi içindeki temellerinden birini oluşturur.

Okulun yazarları, Nietzsche’nin modern insana yönelttiği eleştiriye de güçlü bir şekilde kullanırlar. Yazarlar, Aydınlanma ile egemenlik arasındaki ikircikli ilişkiyi formüle eden kişinin Nietzsche olduğunu ileri sürerlerken, düşünürün eleştirilerini tarihsel olarak ele alırlar. Bu bağlamda Nietzsche’nin, insanın ilerlemesi misyonuna bağlılığına rağmen, henüz başlarında Aydınlanma’ya yönelttiği sert eleştiriler, tarihsel olarak ele alındığında, verili yaşantı biçiminin analizi olarak değerlendirilebilir. Nietzsche, Aydınlanma’nın ilerlemeyle özdeş olmadığını, tersine, hükmeden

İktidarların bir aracı olduğunu söyler. Ona göre insanların küçültülüp hükmedilebilir kılınmaları, tüm demokrasilerde “ilerleme” olarak gösterilir: “Aydınlanma öyle bir biçimde halka indirilmelidir ki, tüm rahipler vicdan azabıyla rahip olsun - aynı devlete de yapılmalı. Aydınlanma’nın görevi budur: Prenslerin ve devlet adamlarının tüm davranışlarını, bilinçli bir yalan kılmak” (Nietzsche’den aktaran Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 69). Adorno ve Horkheimer buradan yola çıkarak, Aydınlanmacı ahlak ve bilim anlayışlarını da hakikati hasara uğratması bağlamında ele alırlar: Aydınlanma’nın ahlak öğretileri, çıkarın fayda etmediği yerde toplumu bir arada tutmak için, zayıf düşürülen dinin yerine doğaçlama zeminler bulunması yönünde girilen çabalardan oluşur (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 119-120). Benzer şekilde Aydınlanmacı bilimsel anlayış da, olguları veri kümelerine dönüştürerek tikel bir çıkarsallık altında kavramsallaştırır. Pozitivist anlayışın, toplumsal yaşantıya ilişkin veri-temelli yaklaşımı, toplumsal hakikat anlayışının yönünü kaybetmesine dönük bir eleştirinin konusu olmuştur:

Genelde bilimin doğa ve insanlara karşı tavrı neyse, özelde sigorta biliminin yaşam ve ölüm karşısındaki tavrı da odur. Kimin öldüğü önemli değildir; önemli olan, ölüm vakaları ile sigorta şirketinin yükümlülükleri arasındaki ilişkidir. Formüllerde kendini tekrar tekrar gösteren şey tikel olaylar değil, büyük sayılar yasasıdır (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 119)

Hakikatin uğradığı hasara ilişkin Aydınlanma eleştirilerinin zeminlerinden biri de bu bağlamda oluşur: Bilimin kendisi, kendi bilincinde olan bir hakikat ideası değildir; amaç edinilmiş verili bir ilerleme sisteminin aracıdır. Aydınlanma ise hakikat ile bilimsel sistemi bir tutan felsefedir (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 119).

Aydınlanma düşüncesine yönelik sözü edilen bu temel sorgulamalar sürerken, kapitalist üretim ilişkilerinin belirleyiciliğinin artarak devam ediyor olması, modernist ilerleme süreci içinde üstyapıya ait kültürel krizlerin de doğmasına neden olmuş, bu durum da modernizmin postmodernizme evrilmesine neden olan açmazların bir görünümü biçiminde gerçekleşmiştir. Modernizmin sorgulanmaya başlanmasının temel dinamiklerden biri de, modernist akılcılığın, toplumsal yaşantıyı büyük anlatılarla açıklama çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığının öne sürülmesiydi. Aktulum, modernizmden kopuşun ardından gelen ve “post-modernizm” olarak adlandırılan dönemin niteliklerini sıralar: “Moderniteyi belirleyen bilginin anlatisallaştırılmış biçimlerinden ve bir dizge olarak dünyaya düzen getiren kavramsal mit ve söylemlerden kopuş, bütüncü akılcılaştırmanın yok edilişi, Nietzsche ile başlayan Derrida gibi yapı sökücülerce sürdürülen, Hegel’in ayrışık olanı gerçekliğin yer aldığı belli bir merkeze götüren anlayışının tersyüz olması...” (Aktulum, 2008, s. 2-3). Buna göre, bu tersyüz olmanın nedenlerini Batı’da yaşanan toplumsal dönüşümlerde aramak gerekir. Hristiyanlık, usçuluk, Hegelcilik, Marksizm, tarih gibi üst-anlatıların sonunun gelmesi, Berlin Duvarı’nın, Sovyet Bloğu’nun yıkılması bu süreci hızlandırır. Artık modernist ilerleme fikrine inanmayan düşünürler, sanatçılar ve toplumsal kesimler, ilerlemeci yeniliklerin peşinde koşmaktan vazgeçerek, süreksizliğin, parçalılığın peşine düşerler. Ev-

rensel ve bütünsel olanı düşleyen modernizmin başarısızlığının karşısına parçaklı bir muhalefet biçimini de koyan postmodernist anlayış, direnme biçimlerini, ekoloji, toplumsal cinsiyet, kimlik politikaları gibi alanlara yayarak, birden çok hakikat anlayışını, sömürüye karşı mücadelenin farklı nesnelere kılmaştır. Bauman, hakikatin uğradığı hasara ilişkin, postmodern dönemin demokrasi anlayışındaki bu parçalanmışlık niteliğine vurgu yapar: "Demokratik imgelem Batı dünyasında mutlak hakikatin parçalanması, tarihselleştirilmesi ve çoğullaştırılması üzerine kurulu bir proje olarak ilerleyecektir" (Bauman, 2000, s. 126). Postmodernizmin bu bağlamdaki eleştirisi, Aydınlanma düşüncesinin altyapısını oluşturan ekonomik ilişkilerdeki belirleyiciliği silikleştirmesi üzerinden yapıldığında, hakikat arayışındaki epistemolojik kriz de tutarlı bir görünüme kavuşabilir: Postmodernizm bu bağlamda modernizmin yeni bir alternatifi değil, başarısızlığının bir semptomu olma niteliğine sahiptir. Postmodernizm, "tarihsel bir kabul" olarak ele alındığında ise, ideolojik bir yanılısma üzerine kurulu olan Aydınlanmacı nesnellik anlayışının çöküşü, nesnellüğün kendisine dair bir çöküş biçiminde görülür. Bu durum, hakikatin Aydınlanma Çağı boyunca uğradığı hasar görme sürecinin postmodern dönemde daha da belirginleşmesinin temel nedeni olarak okunabilir.

Aydınlanma'nın, modernizmin ve postmodernizmin bunalımlarına ilişkin eleştiriler göstermektedir ki, Aydınlanma Çağı ile başlayan büyük değişimin temelinde yatan "bilgi", "akıl" ve "nesnellik" gibi kavramlar, üzerine kuruldukları doğrusal ilerleme süreci işlemeye devam ederken, bu ilerlemenin beklentilerine ilişkin olarak temelden sorgulanmaktadırlar. Bu süreçteki hayal kırıklıkları, Aydınlanma ideallerinin, üzerine inşa edildikleri kurucu gerçekliklerin toplumsal yaşantıdaki somut karşılıklarının kaybına ilişkindir. Vurgulanması gerekenlerden biri, bu başarısızlığın faili olarak Aydınlanma'nın çelişkilerini görmemenin, faşizm neden olacak biçimde, dış failer aranmasına neden olmasıdır. Bu noktada Bauman'ın araçsal akıl ile faşizm arasında kurduğu bağlantı önemlidir. Bauman, faşizmin kökeninin modernizmde ve Aydınlanmacı anlayışta olduğu konusunda Frankfurt Okulu ile benzer düşünür. Buna göre faşizm, Aydınlanma düşüncesinin doğasından kaynaklanır; sapma değil, doğal sonuçtur. Bürokratik yapı ve aklın araçlaşması bunda önemli bir yer tutar. Bauman, Fordist üretim biçimindeki işçilerin her birinin, ürünün tek bir parçasını yapıyor olmasını ve toplamda meydana getirdikleri şeyden yabancılaşmalarını, Nazizm'in bürokratik yapısına benzetir. Nazi Almanyası'nda de her asker, her memur, kendilerine verilen tek bir işi yapmakla yükümlüdür ve toplamda bir soykırım gerçekleşmektedir. Ancak bu soykırımın tüm yükümlülere, toplamda yapmış oldukları şeyin sorumluluğunu hissetmezler (Bauman, 1997, s. 33). Nitekim Nürnberg mahkemelerinde her Nazi subayı kendisini bu sorumsuzluk üzerinden savunmuştur.

Bauman'ın, faşizm ile araçsal akıl arasında kurduğu ilişki, Adorno ve Horkheimer'in kurduğu ilişkiyi hatırlatmakla birlikte, insan bilincine dönük bir yaklaşım farkı görülür. Adorno ve Horkheimer da "düşünmekten bütünüyle yoksun bırakılmış" toplumların, herhangi bir konuda yargıya varma yeteneklerini yitirdiğini, "hakikate ancak olumsuz anlamıyla kavrayabilecekleri kadar" yaklaşabildiklerini

savunurlar (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 273). Buradaki yaklaşım farkı, insanın hakikatle olan ilişkisinde bilince atfedilen role ilişkindir. Bauman için bürokrasinin yarattığı bir “bilinçsizlik hali” vurgusu öne çıkarken, Frankfurt Okulu yazarları için sorun hakikatin görünmez olmasından çok, şekil değiştirmesindedir: “Sözün her yere nüfuz etmesi gibi, muazzam bir olgu, içeriğin yerini alır; tıpkı radyo Toscanini çaldığında içeriğin, yani senfoninin yerini bu yapıtı çalmayı mümkün kılan iyilik-severliğin alması gibi. Führer’in konuşması zaten bir yalanken, hiçbir dinleyici o senfoninin gerçek bağlamını artık anlayamaz” (2010, s. 212). Buradaki vurgu, hakikatin kendi bağlamından kopartıldıktan sonra bir yalanın dolgu malzemesi haline gelebilmesine ilişkindir. Bu örnek, “hakikat” kavramının uğradığı hasarın faili olarak onun ortadan kayboluşunu değil, tersine, hakikatin kendisinin, yalanın inşasındaki işlevini vurgular ve hakikatin, insanın zihinsel sürecindeki dönüşüme dikkat çeker. Bu yüzden de “faşizmin yarattığı dehşet, açıkça ortada olan ve buna rağmen varlığını sürdüren yalanın dehşetidir” (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 273).

Hakikatin önemsizleşmesinin Aydınlanma eleştirileri içindeki kökenleri tam olarak bu bağlamda ortaya çıkar. Bu analizler, nesnellığı zayıflamış olan bilginin kapitalist sistem tarafından nasıl belirlendiği, bilginin tekil düzeydeki kullanımının, çoğul düzlemde neyin aracı olduğu, bu bilgiyi kavrayan aklın araçsallaşmasının, elde edilen bilgiyle hakikat arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediği konularında bir sorgulama temeli oluşturur. Postmodern dönemin eleştirel düşünürleri modernizmi sorgularken, genellikle “bilgi” ve “aydınlanma” kavramlarına yönelik eleştirilerini, bu kavramlar üzerindeki tahakkümlere bağlı olarak yaparlar. Lyotard modern süreçte oluşan bilimsel bilgi tekeline karşı bir özgürleşim ihtiyacını vurgular: “Eğer bir metaanlatı bilgiyi meşrulaştırmaya koyulan bir tarih felsefesini imâ ediyorsa, toplumsal bağlı yöneten kuramların geçerliliğine ilişkin sorular ortaya çıkmaktadır (...) böylece adalet, hakikatle aynı biçimde, temel bir anlatıya emanet edilmektedir” (Lyotard, 1997, s. 12). Postmodernistler genel olarak üst-anlatıları ve büyük kurtuluş projelerini reddettikleri için her türlü belirlenimciliğe karşı da temkinli durmuşlardır. Epistemoloji, tarih, toplum, ekonomi, kültür gibi alanlarda “tek faktör”, “evrensel öz” veya “cevher” fikrine karşı çıkan postmodernistler, en genel anlamda modernliğin açmazlarına karşı bir hesaplama içerisindedirler (Kızılcelik, 1994, s. 89).

Neoliberal Dönemde “Anlam Kaybı” Sorunu

Görülebileceği gibi, bilginin işlevini yitirmesine, hakikate erişilmesini sağlayan bir araç olmaktan gittikçe uzaklaşıyor olmasına yönelik eleştiriler, Aydınlanma Çağı boyunca birden çok boyutta yoğunlaşmıştır. Kapitalist üretim ilişkilerine dayalı Aydınlanma düşüncesinin, refah toplumunun oluşması, bilginin demokratik ve özgürleştirici işlevinin gerçekleşmesi gibi temel konularda beklentileri karşılamaktan çok uzak olduğuna dönük eleştirilerde, bu açmazların özellikle neoliberal dönemde görünürlüğünün artmasıyla birlikte, belirli bir dönüşüm göze çarpar. Neoliberal devlet politikalarının yarattığı açmazlar, Aydınlanma düşüncesinin özünde yer alan ekonomik ve sosyal çelişkilerin toplumsal sonuçlarını daha görünür kıldıkça, toplumların bilgi ile olan ilişkisinde ortaya çıkmakta olan epistemolojik sorunlar

dile gelmeye başlar. Bu yaklaşımların özünde, “biliyor olmanın bir anlamı kalmadığına” yönelik daha dolaysız ama yine toplumsal yaşantı sistemlerinin eleştirisine dayalı bir sorgulama biçimi görülür. Bu eleştirilerdeki özgün vurgular, bilginin sahip olduğu içerik ile onu kullanacak insan iradesi arasındaki çelişki ve bu çelişkinin sonucunda bilginin alımlanmasında meydana gelen çarpıklıklara ilişkindir: Onu kullanma gücü ve özgürlüğü olmayan insan için bilginin anlamı kaybolmaktadır.

Bu dönem kuramcılarının çözümlenmelerinde, toplumsal düzenle, bunun bireyin algısında yarattığı dönüşüm arasındaki ilişkiyi kurma çabası görülür. Nesnel gerçekliğin kaybı, verili bir yaşam biçiminin sonuna işaret eder ve bu durum, kapitalizm tarihi boyunca insanın, hakikatle arasına bir mesafe koyduğu gerçeğiyle yüzleşme sürecinin başlangıcı olarak ele alınır. Bu bağlamdaki düşünce çizgisi, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren artan neoliberal ekonomi politikalarının ve toplumlar üzerinde oluşan sosyal baskıların eleştirisi üzerine şekillenmiştir. Bu yaklaşımlarda, dünyadaki savaşların ve işgallerin, çalışma ve sağlık alanında Batı’daki sosyal devlet anlayışının zayıflamasının, artık ideolojik “gerçeklik kurgularını” gizlenemez hale getirdiğine yönelik irdemeler görülür. Tesich’in “post-truth” kavramını ilk kez kullandığı makalesinde, yalancı bir “rejim” biçimi olarak tanımladığı toplumsal ve siyasi iklim, tarihsel olarak bilgi-toplum ilişkisine dönük bu eleştirel yaklaşımların ortaya çıkmaya başladığı dönemle örtüşür. Bu bağlamda Baudrillard, Sloterdijk ve Žižek’in toplumsal eleştiri biçimleri, post-truth kavramının ortaya çıkış koşullarının kuramsal zeminini kurabilecek bir potansiyele sahiptir. Baudrillard ve Sloterdijk, iki yıl arayla yazdıkları Simulakrlar ve Simülasyon (Simulacra and Simulation, 1981) ve Sinik Aklın Eleştirisi (Critique of Cynical Reason, 1983) adlı kitaplarında, benzer bir ortak temayı işlemişler ve Aydınlanma tarihi boyunca Batı toplumlarının bilgiyle olan ilişkisinin sonucunu, aynı öz cümlede dile getirilebilecek biçimde tanımlamışlardır: “Aydınlatılacak insan kalmadı, çünkü herşey ortada”. Her iki düşünür de, modernizm öncesi insanın temel sorunu olan “bilgiye ulaşma” sorununun artık yeterince çözüldüğünü kabul etmekle birlikte, tahakküm artıkça, bilginin araçsallaşarak gerçeklik algısının bozulmasına neden olduğuna vurgu yaparlar. Žižek ise, Lacancı psikanalizi Marksist ideolojik eleştirinin alanına dahil eder ve “sinizm” kavramını tarihsel bir çerçevede ele alarak “hakikat” sorununun ideolojik boyutunu irdeler. Žižek aynı zamanda günümüz toplumlarında gerçeğin travmatik boyutunu da aynı ideolojik perspektif içinde irdeler. Bu düşünürlerin toplumların gerçeklikle kurduğu ilişkinin dönüşümüne yaptıkları vurgular, post-truth kavramının oturtulabileceği belirgin bir zemin oluşturmaktadır. Bu bölümde, neoliberal dönemdeki anlam kaybı sorunu ve bu yöndeki eleştiriler, Gerçeğin Simüle Edilmesi, Hakikate Karşı “Sinik” Tutum ve “Travmatik Gerçek”in İdeolojisi başlıkları altında incelenecektir.

Gerçeğin Simüle Edilmesi

Baudrillard, modernizmi sanayileşme sonrası dönem olarak tarif ederek “ikinci temsil düzeni” olarak tanımlar ve bu dönemde göstergeler ile temsil ettikleri gerçeklikler arasındaki mesafenin arttığını söyleyerek Marx’ın yabancılaşma

kavramının, göstergebilimsel bir yaklaşımını ortaya koyar (Baudrillard, 2016, s. 87). Fakat ona göre üçüncü basamak olan simülakrlar düzeninde, gösteren ile gösterilen arasındaki bağ tamamen kopmuştur ve göstergeler kendi başlarına birer göstergeye, gerçeklik ise bir simülakra dönüşmüştür:

Bundan böyle rasyonel bir gerçeğe ihtiyacımız olmayacaktır, zira “gerçek”, ideal ya da negatif süreçlerle başa çıkabilecek bir durumda değildir. (...) Gerçek ya da hakikate özgü perspektifle bir ilişkimizin kalmadığını gösteren bu farklı bir uzama geçiş olayıyla birlikte, tüm gönderen sistemlerinin tasfiye edildiği bir simülasyon çağına girilmiştir (Baudrillard, 2011, s. 15).

Baudrillard’ın insan-bilgi ilişkisindeki çarpıklığa ilişkin yaklaşımı açık biçimde, “gerçeklik” kavramının somut süreçlerle başa çıkamayacağı verili bir çağı işaret eder. Bu çağ, Aydınlanma’nın hedeflerinin dayalı olduğu düşünce sisteminin işlevsizliğine yönelik eleştiri nesnelere, belirli bir sürecin dinamikleriyle daha görünür olduğu bir süreci tarif eder. Onun, tarihi “temsil düzenleri” üzerinden bölümlenmesi, sosyal dönüşümleri irdelemek için toplumun gerçeklik algısını belirleyen imgelere başvurmasının bir sonucudur. Bu eleştirinin yüzü, egemenin baskı araçlarının işleyişine değil, bu işleyişin toplumsal sonuçlarına dönüktür. Bu eleştiri aynı zamanda, insanın tarihsel ilerlemesini, hakikatle olan ilişkisine göre yorumlayan bir bakış açısı ortaya koyar ve bu ilişkideki bozulmayı, modern tarihi tarif eden asli unsur olarak yorumlar. Gösteren ile onun temsil ettiği nesne/anlam arasındaki mesafenin sanayi devrimiyle birlikte açıldığına dönük saptama, Marx’ın ayrıntısıyla analiz etmiş olduğu yabancılaşma olgusunu onaylarken, üçüncü temsil düzeni olan postmodern dönem de, hem kapitalist üretim ilişkilerinin süregelen etkilerini taşıyan, hem de bu etkinin daha da güçlendiği bir toplumsal yapıyı tarif eder.

Baudrillard’a göre, üçüncü temsil düzeninde “bir şeyin gerçekliğini bilmekle onu kavramak” arasında hiçbir ilişki kalmamıştır: Batılı insanın gerçekle olan ilişkisi tamamen sanallaşmıştır. Baudrillard bu yüzden artık gerçek bir toplum olmadığını, her türlü muhalif duruşun bile birer simgeye dönüştüğünü ve gerçeklikle ilişkisini kaybettiğini; kurgulanmış bir gerçekliğin yaşandığını anlatır (Baudrillard, 2016, s. 87-136). Burada yine, bilmenin bir eksiklik olarak yaşanmadığı, tersine, aydınlanmış insanın, eline geçirdiği hakikat ile ne yapacağını bilemez bir duruma geldiğine dair bir vurgu vardır. Bu vurgu, modernizm boyunca Aydınlanma hedeflerine ulaşamamış olan Batı toplumları için gerçekliğe erişmenin nihai bir hedef olmaktan çıkmış olduğuna yönelik bir eleştiridir: “Hakikatin hasara uğraması”, bilginin özgürleştirici işlevini yitirmesinin bir sonucudur. Böylece Baudrillard, özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren sistemli biçimde gelişen Aydınlanma eleştirilerinin bir adım ötesine geçerek, neoliberal dönemin postmodern baskı araçlarını ve toplumsal iradenin siyasi otorite karşısındaki güçsüzlüğünün sonuçlarını vurgular.

Baudrillard’ın “Körfez Savaşı’nın gerçekleşmeyeceğine” ilişkin bilindik çıkışı, toplumsal iradenin durumunu bu bağlamda ortaya koyan örneklerden biridir. Savaş başladıktan sonra kendisine bu öngörüsü hatırlatılan Baudrillard, “bilmek ile kav-

ramak” arasındaki bu kopukluğa dayanarak, “bunun gerçek bir savaş olmadığını” ileri sürer. Bu eleştirisinde, önemli bir savaşın tarafı olan ülkelerin vatandaşlarının mutlak edilgenliğine, savaşın onlar için bir seyir malzemesinden ibaret olduğuna dikkat çeker. Nitekim Baudrillard, bilgi iletişiminin amacına dair, “kitleler sürekli olarak yoğun bir haber ve enformasyon bombardımanı altında tutulur ve böylece bu ‘iletişim simülasyonu’ sürekli canlı tutulur. Bunun amacı, bireyleri radikal bir anlam yokluğu gerçeğiyle karşı karşıya getirecek bir durumu engelleyebilmektir” (Baudrillard, 2011, s. 117) saptamasını yaparak, bu amacın başarıya ulaştığını vurgular. Baudrillard, bilginin işlevsizleşmesinden öte, onun anlamsızlaşmış bir hakikat olgusunu gizleme işlevine büründüğünü söyler. “Radikal bir anlam boşluğu” kavramı bu bağlamda, açıkta olan bilginin, toplumsal iradenin işe koşmadığı bir durumda önemsizleştiğine işaret eder. “Bilmek” ve “kavramak” arasındaki bu kopukluk, tam olarak hakikati kuran bilginin tüketim sürecindeki öznel boyuta işaret eder. Bu vurgu, post-truth kavramının otantik olarak içerdiği ve hem Tesich’in vurgularında, hem de Oxford Sözlükleri’nde öne çıkan, “bilginin tüketim sürecindeki öznellik” sorununa işaret eden kuramsal bir temel olma özelliği taşır.

Baudrillard, böylece hem gelişmiş toplumlarda medya araçlarının ve yöneticilerin etkin belirleyiciliğine, hem de bu durum karşısında gerçeklik algısı değişen kitlelere vurgu yaparak, “bilgi-aydınlanma” ilişkisine ilişkin karamsar bir tablo çizer. Gerçekliğin tekrarlanan bir simülasyona dönüşmesinin nedeni, o gerçekliğin ortaya çıkardığı değişim gereksiniminin karşılanamaz oluşundadır. Bilgi aktarımının biçimini sürekli kontrol eden bir sistem karşısında değiştirilemeyen gerçeklere dair bilgi sahibi olmak, bireyi hem kendi çaresizliğiyle yüzleştirmekte, hem de ona bilmenin getirdiği sorumluluğu yüklemektedir. Bu da Baudrillard’ın bu vurgularında, “gerçeğin anlamından kaçış” ve “gerçeği simüle etme” olarak belirir. Baudrillard’ın çoğunlukla ironik biçimde öne çıkarttığı bu vurgular, sonrasında gündeme gelecek olan “sinizm” kavramıyla, bir ölçüde sosyal bağlamlarını bulacaktır.

Hakikate Karşı “Sinik” Tutum

Sloterdijk Sinik Aklın Eleştirisi’nde (1983), 20. yüzyılda Batı’daki ideolojik işleyişi “sinizm” olarak tanımlar: “Sinizm, aydınlanmış yanlış bilinçtir; Aydınlanma’nın hem başarılı hem de beyhude bir biçimde işe koştuğu modernleşmiş, mutsuz bilinçtir. Bu bilinç tüm bildiklerini Aydınlanma’dan öğrenmiştir fakat bu öğrendiklerini hiç bir zaman pratiğe dönüştürememiştir” (Sloterdijk, 2001, s. 5). Sloterdijk burada “burjuvanın manipülasyonundan”, “cehaletten” ve “içinde bulunulan koşulların farkında olamamaktan” kaynaklandığı öne sürülen Marksist “yanlış bilinç” kavramını tersine çevirerek, aslında çağdaş bireylerin olan biten her şeyin, her türlü tahakküm ve eşitsizliğin farkında olduğu halde buna karşı koymaktan kaçınan bir tür “aydınlanmış yanlış bilinçle” hareket ettiklerini dile getirir (Güney, 2007). Aydınlanma’nın başarısızlığı ile bilgi toplumunun gelişmesi arasındaki tutarsızlığa dikkat çeken Sloterdijk, “aydınlanmış yanlış bilinç” kavramsallaştırmasıyla, postmodern çağda, Aydınlanma beklentilerinin bilmekle ilgili olmadığını ortaya çıkarmış olmasına ilişkin en somut saptamalardan birini yapar. Nitekim Žižek de,

Sloterdijk'in toplumsal eleştirisini bu önemli vurgu üzerinden, Marx'a gönderme yaparak yorumlar: "Ne yaptıklarını gayet iyi biliyorlar, ama yine de yapıyorlar."² Sinik akıl artık naif değildir, aydınlanmış yanlış bilinç gibi bir paradokstur: Kişi yanlışlığı gayet iyi bilmektedir, ideolojik bir evrenselliğin ardındaki tikel çıkarın gayet iyi farkındadır, ama onu yine de reddetmez" (Žižek, 2011, s. 44).

Sloterdijk, Baudrillard'a benzer biçimde, günümüzde nesnel bilginin, kendi özünüyle olan her türlü ilişkiden kurtulduğunu, özellikle hiç bir ilişkisi kalmamış bir katı gerçeklik bilinciyle yüzleşmekte olduğunu vurgular (Sloterdijk, 2001, s. 537). Bu da Baudrillard'ın, gerçeği temsil eden göstergelerin, temsil ettikleri gerçeklikten koparak bağımsız birer göstergeye dönüşmesine ilişkin görüşünü hatırlatır. Sloterdijk'a göre öznel mantık, artık evrensel bağlantılara mahkum olmadığı sürece bir hiçtir. Böylece her türlü düşünce ve bilgi, ancak verili evrensel anlayışlara bağlılığı ölçüsünde "gerçeklik" olarak tanımlanabilmektedir. Aydınlanmanın evrenselliği, Sloterdijk'in çözümlenmelerine göre, yapılabilecek şeylere ilişkin amaçların çok daha ötesindedir ve bu yüzden en az Orta Çağ'ın mantığı kadar ütopyacıdır (Sloterdijk, 2001, s. 542-543). Sloterdijk'in bu saptaması, Frankfurt Okulu'nun vurguladığı ve Aydınlanma'nın, mitlere nasıl bir geri dönüşe neden olduğuna dönük saptalamalarıyla paralel bir eleştirel bağlam sunar.

Baudrillard ve Sloterdijk tarafından ağırlıklı olarak "bilgi" ve "gerçeklik" üzerine geliştirilen tezlerdeki ortak noktalardan biri, insanların bilgiyle ve hakikatle olan ilişkisindeki bu bahsedilen bozulmanın, yalnızca bilginin dışsal koşullardan dolayı uğradığı bir nesnel işlevsizlik durumunun değil, aynı zamanda bireyin bilgi karşısındaki öznel tutumunun öne çıkmasıdır; artık temel sorun yalnızca bilginin işe yaramazlığı değil, onun, insanların düşünme biçimlerinde yol açtığı değişikliklerle, toplumsal tahakkümün sürmesinin bir aracına dönüşmesidir. Nitekim her iki düşünürün vurguları da, bilgi ve toplumsal irade arasındaki ilişkinin, bireylerin ve toplumların algısı üzerindeki etkileri üzerinedir. Bu ortak bağlam üzerinden bir çıkarsama yapılabilir: Toplumsal örgütlenme biçimlerinde bilginin, yaşamsal sorunları ve sorgulamaları gideremeyecek biçimdeki kullanımı, toplum adına bir "razı olma" durumunun ötesinde, "akılcılaştırma" ve "haklılaştırma" durumunu gündeme getirir.

Žižek buna koşut biçimde, bu durumdaki insanın sinik özellikler taşıdığını anlatarak Sloterdijk'ı onaylar: "İdeolojinin hakim işleyiş tarzı siniktir. (...) Sinik özne ideolojik maske ile toplumsal gerçeklik arasındaki mesafenin gayet iyi farkındadır ama yine de maskede ısrar eder" (Žižek, 2011, s. 44). Buradaki "maskede ısrar etme" vurgusu, Baudrillard'ın "anlam boşluğundan kaçma" ve "toplumun edilgenliği" vurgusunun bir adım ötesine geçer: Baudrillard kitleler için gerçekliğin anlamını yitirmesine daha çok vurgu yaparken, Sloterdijk, tersine dönmüş bir etkiden söz eder ve bu yüzden "biliyorlar ama bilmiyormuş gibi yapıyorlar" saptamasını yapar: İnsanlar artık bilgiyi içerdiği anlamdan bağıını koparmış biçimde talep etmektedir. Žižek "maskede ısrar etme" durumunun, "ahlaksızlığın hizme-

² Buradaki gönderme, Marx'ın Kapital'de meta fetişizmini anlatırken kullandığı "farkında olmayız, ama yine de yaparız" (Marx, 2015, s. 78) cümlesine ilişkindir.

tine koşulmuş bir ahlak" olarak kavranabileceğini söyler: "Yasa dışı zenginleşme karşısında, hırsızlık karşısında sinığın tepkisi, yasal zenginleşmenin çok daha etkili olduğunu ve yasalarca koruma altına alınmış olduğunu söylemekten ibarettir" (Žižek, 2011, s. 45). Bu örnekte Žižek, sinik öznenin tavrını belirleyen şeyin, sistemin değerleri olduğunu gösterir; çünkü artık bireyin sağduyusu da yasalar tarafından belirlenmiştir. O halde Baudrillard'ın "simüle etme" ve Sloterdijk'in "sinme" kavramlarının toplumsal koşulu, toplumsal yaşantıdaki katı belirlenmişliklerdir. Bunun sonucu olarak, aydınlanmış bireyin bilgi karşısında edilgen bir konuma gerilemesi, hakikatin inşa edildiği bilinci de belirlemektedir. Buna göre, birey herhangi bir durumu, sırf bu durumun varlığını mutlak kabul ettiği için akılcılaştırma eğilimindedir. Žižek'e göre buradaki ideoloji, "bilmek" düzeyinde değil, "yapmak" düzeyindedir (Žižek, 2011, s. 46-48).

"Travmatik Gerçek"in İdeolojisi

Žižek, "gerçek", "gerçeklik" gibi kavramları ve bunların karşısında bireyin ve toplumun aldığı pozisyonu tartışırken, Lacan'ın psikanalitik yaklaşımını ideolojik boyuta taşır. Lacan, psikanalitik kuramını Freud'u yeniden yorumlaması üzerine geliştirmiştir. Özellikle "bastırma" ve "bilinçdışı" kavramlarının kaynaklandığı noktaları ele alırken, Freud'un birey-toplum arasında kurduğu ilişkiyi, toplumsal bir boyuta taşır. "Bilinçdışı, Freud'un yorumlamasına göre toplumsal bastırmayla bilinçten radikal biçimde ayrılır ve bir çarpıtma olmadan geri gelemez" (Clero, 2011, s. 31). Bu yönüyle bilinçdışı, aslında ideolojik bir sürece işaret eder fakat bu süreç bireyin zihinsel alanında gerçekleşir. Çünkü Freud (1998, s. 17), bilinçdışını açıklarken, toplumsal kurallardan dolayı gerçekleşemeyen gerçek arzuların bastırılmasına vurgu yapar. Lacan Freud'dan farklı olarak, öznenin kendisini daha en baştan, toplumsal alana girmesiyle birlikte "bölünmüş" olarak tarif eder ve bunu "simgesel alan" olan "dil" in kuruluşuna bağlar. Özne, dilin alanına girdikten sonra kendi arzusu, "ötekinin" arzusu olduğu için, gerçek arzusunu dilin dışındaki alana, bilinçdışının alanına saklar (Lacan, 1997, s. 1-8). Bilinçdışı, bu bastırmanın alanıdır ve Lacan, bu yüzden "bilinçdışı, dil gibi yapılanmıştır" der (Lacan, 2013, s. 26).

Öznenin gerçeklik ile kurduğu ilişki Lacancı perspektiften bakıldığında, toplumsal bastırmanın neden olduğu bir hakikat inşası sürecinin parçasıdır. Bu bağlamda Lacan'ın "gerçek" ve "gerçeklik" kavramları birbirinden tamamen farklıdır: Gerçek, Lacan'a göre toplumsal hayatta bir hiçliğe karşılık geldiği için "travmatik gerçek" tir. Bu yüzden özne, travmatik gerçekle arasına her zaman bir mesafe koyar ama aynı zamanda ondan kaçamaz; bir yörünge yaratarak onun etrafında döner. "Travmatik gerçek", bastırılan ve asıl arzulanan şeye işaret eder (Žižek, 2011, s. 246-247). Gerçeklik ise, travmatik gerçekle kurulamayan ilişkinin telafisi için toplumsal belirlenmişlikler çerçevesinde kurulan, ideolojik bir kurgudur. Bu açıdan sosyal bilimlerde kullanılan "gerçeklik" kavramı, dilin alanında ideolojik bir yanılsamayla maluldür. Lacan'ın "gerçek-gerçeklik" ayrımı bu bağlamda, post-truth kavramının tartışmaya açtığı "hakikat ve inşa edilen gerçeklik" ayrımına koşuttur. Žižek, bireyin bilinçdışındaki bastırılmış arzusuyla toplumsal gerçekliği arasındaki

bölünmeyi ideolojik olarak yorumlar ve Lacancı terminolojiyi, hakikat ile kurulan çarpık ilişkinin ideolojik boyutunu açıklayacak biçimde kullanır. Öznenin “travmatik gerçek” ile arasına koyduğu mesafe, toplumsal yaşantıda değiştiremeyeceklerimize ilişkin gerçeklerle aramızda oluşturduğumuz mesafeye karşılık gelir. Bu bağlamı psikanalizin alanından ideolojinin alanına taşıyan mantık, Lacan’ın bastırmaya ilişkin mantığını, verili bir tarihsel sürecin toplumsal bastırmaya neden olan baskıcılığı çerçevesinde öne çıkarır: Toplumsal gerçeği travmatik kılan, ona müdahale etme iradesinin eksikliğidir.

İşte bu mesafe aynı zamanda, Baudrillard’ın “hipergerçeklik” kavramının, günümüzdeki “post-truth” kavramını oluşturan bir dinamik olarak ele alınması için yine güçlü bir bağlantı sağlar: Baudrillard’ın, medyanın nihai amacına ilişkin olarak vurguladığı “bireyleri radikal bir anlam yokluğu gerçeğiyle karşı karşıya getirecek bir durumu engelleyebilmek” ifadesi, tam olarak öznenin, travmatik gerçekle arasına koyduğu mesafeye karşılık gelir: “Hipergerçeklik” kavramı, travmatik gerçeğin gözden uzak tutulmasına yol açacak ölçüde gerçeklik bombardımanına işaret eder. Post-truth kavramının ortaya koymuş olduğu epistemolojik anlayış da tam olarak, bu “anlam boşluğu”ndan kaçışı sağlayan bilgi bombardımana işaret ederek, insanın bilgiyle olan sorununun nesnellik düzeyinde değil, öznel düzeyinde olduğunu sorgulamaya açar: Toplumsal birey, bilinçli bir iradeyi işe koşamayacağı bir durumda, toplumsal belirlenmişlikleri doğrultusunda gerçekliği yeniden inşa etme ihtiyacı duyar. Hakikatin gördüğü hasarlara yönelik irdelemeleri, Aydınlanma eleştirilerindeki nesnel boyuttan neoliberal dönemin eleştirilerindeki öznel boyuta taşıyan bağlam, bu toplumsal iradesizleşmenin sonuçlarını içermektedir. Aydınlanmacı özgürlük ve eşitlik imgelerinin, toplumsal yaşantıdaki karşılıklarının daha da silikleşmesi, ideolojik yanılsamanın semptomları biçiminde ortaya çıkmaktadır. Tesich’in hakikatin önemsizleştiğine yönelik toplumsal eleştirileri, tıpkı “hipergerçeklik” ve “sinik özne” kavramlarında olduğu gibi, toplumsal gerçeğin bilinçdışında baskılanmış, travmatik bir boyutu olarak da karşılığını bulur: Toplum, “bildiği” halde “yapmaya” devam edebilmek için, hakikatin nesnel boyutunu yok etmektedir.

Post-truth Kavramının Sosyal Boyutları

Bilgiye dayalı ilerlemenin Batı’da gerçek bir demokrasiyi, özgürleşmeyi ve refah toplumunu sağlamadığına ilişkin Aydınlanma eleştirileri, görüldüğü gibi neoliberal dönemde farklı bir boyut kazanır. Bu dönemde, bilginin işlevsizliğinin ötesinde, toplumun, üzerinde değiştirme iradesi olmadığı gerçeklerle arasına koyduğu mesafeye yapılan vurgular öne çıkmaya başlar. Bu durum da, hakikatin kendisini travmatize ederek, ona ulaşmaktan toplumsal bir vazgeçişini işaret eder. Tesich’in, bu durumun sonuçlarını bir “rejim değişikliği” olarak tanımlaması, hakikatle kurulan ilişkiyi toplumsal bağlamlarıyla ele almasıyla anlam kazanır. Yazar, Yalanlar Rejimi (A Government of Lies, 1992) başlığıyla kaleme aldığı makalesinde, toplumun gerçeklere ulaşmaktan kendi rızasıyla vazgeçtiğini vurgular:

Şimdiye kadar tüm diktatörler gerçeği bastırmak için çok uğraşmak zorunda kaldı. Bizler, eylemlerimizle, buna artık gerek kalmadığını, herhangi bir öne- me sahip gerçeği inkâr edebilecek ruhsal bir mekanizma edindiğimizi söylüyoruz. Özetle; özgür bir halk olarak hakikat-sonrası (post-truth) bir dünyada yaşamak istediğimize yine özgürce karar verdik (Tesich, 2021, s. 25).

Tesich'in "diktatörlük" ile "özgürlük" arasında kurduğu ironi, hakikatin artık özgürlük görünümündeki bir otoriteryanlığa hizmet ettiğine yönelik eleştirisinin temelini oluşturur. Bu makalenin ortaya çıktığı tarihsel bağlam, ABD toplumunda Vietnam savaşının yarattığı vicdani sonuçlardan sonra, demokrasi ve insan hak- larına dayalı değerlerin gerçek dışılığının, hiç olmadığı kadar görünür olduğu bir sürece dayalıdır. ABD başkanlarından Ronald Reagan'ın İran'a yasadışı yollardan silah satışını onayladığının ortaya çıkması, Körfez Savaşı'nda işlenen savaş suç- larının deşifre olması, Irak işgalinin nedeni olarak gösterilen kimyasal silahların Irak'ta hiç bir zaman bulunmadığının itiraf edilmesi, toplumun kendi gerçekliğiyle yüzleşme zorunluluğunu ortaya koymuştur. Makalede vurgulanan temel unsur, hükümetlerin artık bu gerçekleri saklama ihtiyacı duymuyor olmasıdır; yalanı hak- kat olarak sunan iktidar, toplumun bu zorunlu kabullenişinin farkındadır. Tesich'in bu makaleyi yazdığı dönemin ABD başkanı George H. W. Bush'un iletişim da- nışmanının, bir yazısından memnun kalmadığı köşe yazarı Ron Suskind'e verdiği cevap, post-truth bir çağa girilmiş olduğunu onaylayan belirgin bir örnektir. Bu alıntıda açıkça, nesnel gerçeklik ile toplumsal çıkar arasında yapılacak tercihin top- lumsal hakikati belirleyeceği vurgusu yapılmakta ve post-truth çağda hakikati inşa eden bireyin öznel belirlenmişliği dayatılmaktadır:

Sizler gerçeklere tapan bir topluluksunuz. Gözlemlenebilen gerçeklere da- yandırılan muhakemelerden bir sonuç çıkarmaya çalışıyorsunuz. Ama artık dünya- da işler böyle yürümüyor. Biz bir imparatorluğuz ve bir imparatorluk olarak hareket ettiğimizde kendi gerçeğimizi yaratıyoruz. Siz o gerçeği etüt ederken, biz tekrar harekete geçiyoruz ve yeni gerçekler yaratıyoruz. Yani tarihin aktörü olan biziz. Dolayısıyla sizin göreviniz bundan böyle bizim yaptıklarımıza odaklanıp, etüt et- mek olmalı! (Salmon'dan aktaran Cerrahoğlu, 2016).

Tesich, müdahale edemeyeceği gerçekliğiyle yüzleşmek zorunda kalan toplumun iç dinamiklerinin de, köklü olarak sarsılmakta olduğuna dikkat çeker. "Kendisine sunulan zaferlerle, kendisine olan saygısına sahip çıkmak arasında bir seçim yapmak" zorunda kalan ABD toplumu yozlaşmakta, eğitim politikaları- nın tamamen piyasa çıkarına odaklı gençler yetiştirmekte oluşuna artık itiraz edil- memekte, şiddetin boyutu artmakta ve kendisine saygısı kalmayan bireyler için gerçek ve yalan arasındaki farkın bir önemi kalmamaktadır (Tesich, 2021, s. 24- 26). Tesich'in bu vurguları, toplumsal iradenin zayıflamasıyla hakikatin önemsiz-leşmesi arasındaki ilişki bağlamında Sloterdijk'in "sinizm" kavramını, ideolojinin artık "bilmek" değil "yapmak" düzeyinde işlediğine ilişkin Žižek'in saptamasını ve hakikat ile onu temsil eden göstergeler arasındaki bağın kopmuş olduğuna ilişkin olarak da, Baudrillard'ın değerlendirmelerini karşılayan bir niteliktedir.

2010'lu yılların sonlarından itibaren "post-truth" üzerine yapılmış olan çalışmalarını inceleyen Harsin, kavramın köklerini Baudrillard ve Debord gibi, postmodernizmin başlangıcından itibaren gerçekliğin yok oluşuna ilişkin radikal eleştirilerde bulunan düşünürlerde görür. Ona göre Baudrillard'ın "hipergerçeklik" kavramı ve Debord'un, "insanların, 'tekno-tüketimci' birer imaj tüketicisine dönüştüğü" yolundaki görüşleri, post-truth kavramını en çok çağrıştıran kuramsal köklerdir (Harsin, 2018, s. 5). Harsin, Batı'daki post-truth çalışmalarında liberal-akademik yaklaşımlarla eleştirel yaklaşımların, keskin farklılıklar taşıdığını söyler: Batı'daki liberal-akademik çevre, post-truth çalışmalarında gerçeğin kaybolmasına yönelik bir panik havası ortaya koymakta ve bu yüzden gerçeklerin doğrulanabilmesine yönelik önerilerden ibaret bir literatür oluşturmaktadır. Diğer tarafta ise, "sahte demokratik" dönemlere duyulan nostalji duygusundan uzak duran, liberal demokrasiyi restore ederek düzeltme peşinde olan çalışmalardan kaçınan bir yaklaşım vardır. Eleştirel post-truth çalışmaları bu kavramı, artan neoliberal ekonomik eşitsizliklerin, post-sömürgecilikteki yükselişin, ekolojik sömürünün hızla sürmesinin ve erkek-egemenliğin geri dönüşünün yarattığı iklimin sonuçlarından biri olarak ele alma eğilimindedirler. Bu yüzden de eleştirel post-truth çalışmalarının ilerlediği çizgi, bu kavramın köklerini, 20. yüzyılda oluşmaya başlayan kitlesel tüketim temelli kapitalist rejimde arayan bir çizgidir (Harsin, 2018, s. 25).

Post-truth çağı, neoliberal dönemin baskıcı toplumsal ve ekonomik dinamiklerinin, toplumun siyaset üzerindeki iradesini zayıflattığı ve hakikatin hasara uğramasına neden olduğu bir sürecin semptomu olarak kavramak, doğal olarak insanın bilgi karşısındaki tutumunda "manipülasyon" kavramını da tartışmaya açar. Post-truth, bir aldanma durumundan çok, toplumsal belirlenmişlikler doğrultusunda hakikatin seçilimine duyulan bir ihtiyacı imlediği sürece, post-truth çerçevesinde yapılacak manipülasyon çalışmalarında da bu belirleyici etkilerin rolü ön plana çıkar. Lewandowsky vd., 2010-2017 yılları arasında yapılmış manipülasyon çalışmalarındaki bulguları inceleyerek, manipülatif etkiyi arttıran sosyal dinamikleri ortaya koymuşlardır. Çalışmaya göre manipülatif bilgilerin etkilerini belirleyen en temel bulgular, sosyal sermayenin düşüşü, bilime olan güven kaybı, ekonomik eşitsizliğin yükselmesi ve kutuplaşmaların artmasıdır. Özellikle neoliberal dönemde bilime olan güven kaybındaki yükseliş, bilimin ekonomik belirlenimleri, dahil olduğu tahakküm ilişkileri ve sosyal medyadaki kutuplaşmalar bağlamında, post-truth bir çağın oluşmasında önemli yer tutmaktadır. İnsanların bilime olan güvenlerinin düşmesiyle, bilginin bilimsel nesnellğine olan güvenin de azaldığını gösteren çalışmalarda, aş, iklim değişikliği gibi gündemlere ilişkin kutuplaşmaların belirleyiciliği görülür (Lewandowsky vd., 2017, s. 353).

Birçok çalışmada, aşılarla otizm arasında bir ilişki olmadığını kanıtı olarak sunulan bilimsel verilere rağmen (DeStefano ve Thompson, 2004; Godlee vd., 2011), özellikle İngiltere'de ailelerin büyük oranda çocuklarına aşı yaptırmak istemedikleri bulgulanmıştır (Poland ve Spier, 2010). Benzer şekilde, 2012 yılında George Washington Üniversitesi'nde yapılan araştırma, iklim değişikliğinin bir tehlike olup olmadığına dair görüşleri belirlemek üzerine yapılmış ve eğitim seviyesi

artıkça, bu konudaki kutuplaşmanın sertleştiği ortaya çıkmıştır. Eğitim seviyesi düştükçe, bilgisi olmayanlar belirsizliklerini korumakta, eğitim seviyesi yükseldikçe, insanlar kendi inançlarına daha sıkı sarılmaktadırlar. Araştırmaya göre, daha “analitik” bakan Demokratlar, kendilerini iklim değişikliğinin bir sorun olduğuna dair ikna etmede başarılılarken, “analitik” Cumhuriyetçiler ise kendilerini iklim değişikliğinin bir sorun olmadığına ikna etmede daha başarılı olmaktadırlar (Kahan vd. 2012). Bu konuda manipülatif bilgi sorununun bilgi eksikliğinden kaynaklanmadığına ilişkin, bulgularıyla bir adım daha ileri giden bir başka çalışmada ise insanlara iklim değişikliğine ilişkin doğru haberler verildiğinde, haberlerin kaynağı bilimsel bile olsa, bu haberler ideolojik olarak karşı kutuptan iletildiğinde bu bilginin geçerliliğinin yitirildiği saptanmıştır (McCright vd., 2016). Eğitim seviyesinin ve politik inançların, nesnellığın gücünü arttırmak yerine kutuplaşmaları sertleştirilmesi, post-truth kavramının özünü oluşturan öznel belirleyiciliği öne çıkartan sonuçlardan biridir.

Post-truth çağını oluşturan tarihsel koşulları destekleyen bir diğer önemli çalışma, Brendan Nyhan ve Jason Reifler’in geri tepme etkisi (backfire effect, 2010) kavramsallaştırmasıyla dikkat çeker. Çalışma, taraflara inandıkları yanlış bilgiye ilişkin düzeltici bilgiler verildiğinde, var olan kutuplaşmanın daha da sertleştiğini ortaya koymuştur. Buna göre, manipüle olmaya “ideolojik” olarak yatkın olan insanlar, düzeltmenin neden yanlış olduğunu ortaya çıkarmak için fazlasıyla çaba harcamakta ve sonuç olarak bu yalana daha büyük bir inançla bağlanmaktadırlar (Nyhan ve Reifler, 2010). McRaney bu etkiyi, post-truth kavramının işaret ettiği şekilde, doğru bilgiyle bireyin aydınlanması arasındaki çelişkiye vurgu yapacak şekilde açıklar: “İnançlara meydan okuyan doğru bilgiler, bireyin görüşlerini değiştirmeyi ve yeni bilgileri düşüncesine dahil etmeyi sağlaması gerekirken, geri tepme etkisi yoluyla mevcut inançları daha da güçlendirmektedir” (McRaney, 2011). Castells de, insanların inanmak istedikleri şeye inanma eğiliminde olduklarını, elde ettikleri enformasyonu, kendi kanılarına uygun düşmediği takdirde kabullenmekte gönülsüz olduklarını vurgulayarak, bilgi sahibi olmanın, hakikati oluşturmaya konusundaki yetersizliğine dikkat çeker (Castells, 2016, s. 207). Post-truth kavramının oluştuğu sürecin öncesine ve sonrasına bu bağlamda bakıldığında, bilginin üretim aşamasındaki nesnellik sorunundan çok, tüketim aşamasındaki öznellik sorununa işaret ettiği görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, “post-truth” kavramının kuramsal çerçevesi, otantik anlamından ve işaret ettiği sosyal bağlamlarından yola çıkılarak araştırılmış ve “hakikatin önemsizleşmesi” sorununun kökenleri ve neoliberal dönemde belirginleşen bir anlam kaybının izleri, Aydınlanma Çağı’ndan itibaren incelenmiştir. Bu çerçevede “post-truth” kavramının öne çıkarttığı vurgular, bilginin işlevini yitirmesine dönük Aydınlanma eleştirileri ve neoliberal dönemde hakikatin yapısal olarak hasar görme süreci arasındaki ilişkide görülmektedir. Bu yönüyle kavram, manipülasyon sorununa dönük yaklaşımlarda, bilginin tüketim sürecini belirleyen toplumsal, ta-

rihsel ve politik dinamikleri hesaba katmak gerektiğini işaret eden bir anlayışı ortaya koymaktadır. Post-truth, gerek kavram olarak ortaya konuş biçimleri, gerekse işaret ettiği sosyal bağlamları takip edildiğinde, “hakikate erişememe” sorununa karşıt biçimde, hakikate ulaşmanın istenen sonuçları vermediğine ve dolayısıyla hakikatin, belli bir süreç içinde önemsiz hale gelmesine vurgu yapmakta ve bu vurgusuyla geniş sosyal bağlamları olan bir sorunu göstermektedir. Bu yönüyle, kavramın “yalan üretiminin ulaştığı yeni bir seviye” anlamında ele alınmasının, hakikatin kendisinde gerçekleşen köklü bir sarsıntıyı görmezden gelen yaklaşımların sürdürülmesi işlevi taşıyacağı da görülmektedir.

Hakikatin önemsizleşmesine yönelik eleştiriler takip edildiğinde, “hakikat” kavramının özellikle neoliberal dönemde uğradığı hasarlar dikkat çeker. Bu süreç, sosyal, ekonomik ve kültürel tahakküm mekanizmalarının güçlenmesiyle, Aydınlanma’nın gerçekleşmeyen özgürlük, eşitlik ve refah vaatleri arasındaki çelişkilerin belirginleştiği ve bu konudaki beklentilerin somut biçimde zayıfladığı bir süreçtir. Özellikle Baudrillard, Sloterdijk ve Žižek gibi düşünürlerin irdelemelerinde, bilginin üretim sürecindeki nesnellik sorunundan, tüketim sürecindeki öznel sorununa doğru bir eksen kayması görülür. Bu düşünürler, Tesich’in “yalanlar rejimi” kavramsallaştırması ile vurguladığı eleştirel bağlamları karşılayacak biçimde, hakikatin inşası sürecinde toplumsal iradenin zayıflamasına vurgu yaparak, “bilmek” ile “yapmak” arasındaki ideolojik ilişkiyi irdelerler. Baudrillard’ın, “gerçeğin simüle edilmesi” ve Sloterdijk’in “sinizm” kavramları incelendiğinde, bu yaklaşımların birbirini tamamlayacak biçimde, verili toplumsal yaşantının ve buna tabi olan bireyin bilgi ve hakikatle olan ilişkisini sistematik olarak ele alan eleştirel vurgular taşıdıkları görülmektedir: Hakikat, toplum tarafından ulaşılmak istenen bir hedef olmaktan çıkmıştır. Bu vurgu, kavramın yaratıcısı Tesich’in vurgularını doğrudan işaret etmektedir. Baudrillard’ın “simülasyon” vurgusu, özüyle bağı koparmış gerçekliğin, anlamını da yitireceğine ilişkin bir eleştiri taşımakta, bu da post-truth kavramının ortaya koymuş olduğu, bilginin nesnellığının önemsizleşmesi vurgusuna koşut bir yaklaşım oluşturmaktadır. Baudrillard’ın, bilgi bombardımanının amacının, “bireyleri radikal bir anlam yokluğu gerçeğiyle karşı karşıya getirecek bir durumu engelleyebilmek” (Baudrillard, 2011, s. 117) olduğuna ilişkin saptaması da yine, post-truth kavramını doğrudan işaret eden bir yaklaşımdır: Toplum artık yöneticilerden, kendilerini gerçeğe karşı korumasını istemektedir. Bu yaklaşımların özü, despotik yönetimlerin neden olduğu toplumsal iradesizleşmenin, hakikati anlamsız kıldığına yöneliktir.

Bu çizgi takip edildiğinde, “sinik akıl” kavramı, “bildiği halde yapmaya devam eden” toplumsal insanı imleyen ve böylece sorunun yanlış bilmede olmadığını vurgulayan Sloterdijk’da eleştirel bir vurgu olarak ortaya çıkar. Sloterdijk’in “sinizm” kavramı, iradesini yitirmiş bireyin sorununun artık “bilmek” olmadığını, işlevini yitirmiş olan nesnel bilginin, kendi özüyle her türlü ilişkiden kurtulmuş olduğunu anlatır (Sloterdijk, 2001, s. 537). Sloterdijk bunu, “aydınlanmış yanlış bilinç” (Sloterdijk, 2001, s. 5) olarak yorumlar. Žižek ise bu saptamayı, Marx’ın “yanlış bilinç” kavramını tersine çevirerek, “Ne yaptıklarını gayet iyi biliyorlar,

ama yine de yapıyorlar” şeklinde yorumlar: İdeoloji artık “bilme” düzeyinde değil, “yapma” düzeyinde işlemektedir. Bu yaklaşımın önemi, yüzünü topluma dönmüş bir eleştiri biçiminin, “ideoloji” kavramının halen ve güçlü bir biçimde yürürlükte olduğunu vurgulamasındadır. Böylece bireyin ve toplumun odağa alınması, “ideolojilerin sonunun geldiğine” dönük liberal yaklaşımların tersine, ideolojinin tam da bu etki gücünün deşifre olduğu bir formülü ortaya koyar: Neoliberalizmle büyüyen baskı mekanizmaları, toplumların ideolojik yanılsamayı da “katettiğini” ve artık hakikatle kurulan her türlü ilişkiyi de belirleyecek biçimde zihinsel süreçlerimizi doğrudan içine alan bir postmodern baskıya dönüştüğünü işaret etmektedir. Post-truth bu bağlamda, verili bir yaşam biçiminin “semptomu” olarak ortaya çıkmakta ve bu anlamda bir “deşifre çağını” işaret etmektedir: Kavram, Aydınlanma beklentilerinin boşa çıktığı bir dönemin deşifresidir.

Žižek’in, neoliberal dönemin toplumsal sonuçlarını irdelerken Lacan’ın “travmatik gerçek” kavramını kullanması, bu “deşifre olma” durumunda anlamını bulur: Lacan’ın, gerçeği “travmatik” olarak ele almasındaki mantık, onun ulaşılamayacağı düşüncesine dayalıdır. Ancak özne bunun farkındadır ve onun yerine koyduğu her “gerçeklik” bir hayal kırıklığına mahkumdur. Hakikatin hasar görmesinde bireyin öznel rolü de bu farkındalık ve bunun yarattığı ideolojik “gerçeklik kurgularına” ilişkindir. Gerçeği ifade etmekte oldukça yetersiz kalan toplumsal dil için hakikat, önemini yitirmektedir. Post-truth kavramı bu bağlamda, bu gerilimin bir semptomu olarak kavramsallaşır. Bu bağlamda Žižek’in Sloterdijk’i yorumlayış şekline bakılacak olursa, post-truth kavramıyla olan bağlantısı görülecektir: “Sinik özne ideolojik maske ile toplumsal gerçeklik arasındaki mesafenin gayet iyi farkındadır ama yine de maskede ısrar eder” cümlesindeki vurgu, Tesich’in, “post truth” kavramını yarattığı yazısındaki ironiye denk düşer: “Bundan böyle hükümetten bizi gerçeğe karşı korumasını bekliyoruz”. Tesich’in vurgusu, üzerinde irade gösteremeyeceğimiz gerçeklikle aramıza koymak istediğimiz mesafeye ilişkindir.

Post-truth bu kuramsal çerçeve içinde ele alındığında, hakikatin önemsizleşmesinin ve toplumsal belirlenmişliklerin, bilginin nesnellüğünün önüne geçmesinin bağlamları görülebilmektedir: Bilgi, özgürleştirme işlevini yitirdikçe, bir gösteren olarak imlediği hakikatle ilişkisi zayıflamış, böylece yanılsamanın odak noktası bireyin hakikatle kurduğu ideolojik ilişkiye doğru kaymıştır. Bu çerçevede kavramın vurguladığı yanılsama biçimi, Sloterdijk’in dile getirmiş olduğu “aydınlanmış yanlış bilinç” ile işleyen bir alımlama sürecini gösterir. Bu açıdan kavram, manipülasyon sorununun ulaştığı yeni bir boyuta işaret etmekten çok, bu sorunu bütünlüklü bir sosyal bilimsel anlayış içerisinde ele alabilmenin zeminini sunmaktadır. Bu bağlamda Harsin’in vurgularını hatırlamak gerekirse, post-truth çerçevesinde yapılacak manipülasyon çalışmaları, artan neoliberal ekonomik eşitsizliklerin, post-sömürgecilikteki yükselişin, ekolojik sömürünün hızla sürmesinin ve erkek-egemenliğin geri dönüşünün yarattığı iklimin sonuçlarından biri olarak ele alınabilecek bir doğrultuyu gösterir (Harsin, 2018, s. 25). Bu çerçevede ele alındığında, artan manipülasyon sorununun yalnızca bilgi kirliliğiyle açıklanamaz oluşu,

bu sorunu sosyal, ideolojik, ekonomik ve psikolojik koşulların belirleyiciliği ve bunlara bağlı kutuplaşmalara bağlı bir olgu olarak değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu açıdan, post-truth çalışmalarının, hem manipülasyonun hem de alıcının, ilgili sosyal bağlamlarıyla tanımlanabildiği bir çerçeveyi gerektirdiği görülmektedir. Bu şekilde bilginin iletişim süreci ve bu sürecin tanımlanmış olan öğeleriyle birlikte bir bütün olarak ele alınması, manipülatif metinle alıcı arasındaki ilişkinin de sosyal bağlamlarıyla değerlendirilebilmesini sağlayacaktır.

Bu makale intihal yazılımlarıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Etik Kurul Onay Bilgisi

Etik kurul iznine gerek yoktur.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Yazar, makalenin üretildiği “Manipülatif Bilgilerin Tüketim Sürecinin, Post-Truth Zeminde İncelenmesi: Suriyeli Göçmenler Örneği” başlıklı doktora tez çalışmasına danışmanlık yaparak katkı sunan Doç. Dr. Elif Gizem Uğurlu’ya teşekkürlerini bildirmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adorno, T. ve Horkheimer, M. (2010). Aydınlanmanın Diyalektiği. (N. Ülger ve E. Karadoğan, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Adorno, T. (2011). Otoritaryen Kişilik Üzerine. (D. Şahiner, Çev.). Ankara: Say Yayınları.
- Aktulum, K. (2008). Parçalılık / Süreksizlik / Kopukluk. Art-e Sanat dergisi, 1(1), 1-14.
- Alpay, Y. (2017). Yalanın Siyaseti. İstanbul: Destek Yayınları.
- Baudrillard, J. (2011). Simülakrlar ve Simülasyon. (O. Adanır, Çev.). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2016). Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm. (O. Adanır, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Bauman, Z. (1997). Modernite ve Holokaust. (S. Sertabiboğlu, Çev.). İstanbul:

Sarmal Yayınları.

Bauman, Z. (2000). *Siyaset Arayışı*. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Castells, M. (2016). *İletişim Gücü*. (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cerrahoğlu, N. (19 Kasım 2016). 'Gerçek ertesi' Trump dünyası. Cumhuriyet. Erişim 11 Şubat 2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/nilgun-cerrahoglu/gercek-ertesi-trump-dunyasi-632769>

Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.

Clero, J. (2011). *Lacan Sözlüğü*. (Ö. Soysal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Colleoni E, Rozza, A ve Arvidsson A. (2014). Echo chamber or public sphere? Predicting political orientation and measuring political homophily in Twitter using big data. *Journal of Communication*, 64, 317–332.

DeStefano, F., ve Thompson, W. (2004). MMR vaccine and autism: An update of the scientific evidence. *Expert Review of Vaccines*, 3, 19–22.

Godlee, F., Smith, J. ve Marcovitch, H. (2011). Wakefield's article linking MMR vaccine and autism was fraudulent: Clear evidence of falsification of data should now close the door on this damaging vaccine scare. *BMJ: British Medical Journal*, 342, 64–66.

Güney, M. (2007). 'Sinik aklın eleştirisi'nden 'siborg manifestosu'na: 21. yüzyıl için siyaset arayışları. Davetsiz Misafir. Şubat 2007. Erişim 9 Aralık 2019, <https://davetsizmisafir.org/>

Freud, S. (1998). *Rüyaların Yorumu-I*. (S. Budak, Çev.). Ankara: Öteki Yayınevi.

Harsin, J. (2018). Post-truth and critical communication. Cloud, D. (Ed.), *Oxford Research Encyclopedia of Communication* içinde (1-36). London: Oxford University Press.

Horkheimer, M. (1998). *Akıl Tutulması*. (O. Koçak, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Kahan, D., Peters, E., Wittlin, M., Slovic, P., Ouellette, L., Braman, D ve Mandel, G. (2012).

The polarizing impact of science literacy and numeracy on perceived climate change risks. *Nature Climate Change* 2, 732–735.

Kızılçelik, S. (1994). *Postmodernizm: Modernlik projesine bir başkaldırı*. Türkiye Günlüğü,

30, 86-89.

Lacan, J. (1997). *Écrits, a Selection*. London: Routledge.

Lacan, J. (2013). *Psikanalizin Dört Temel Ögesi*. (N. Erdem, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Lewandowsky, S., Ecker, U. ve Cook, J. (2017). Beyond misinformation: Understanding and coping with the “post-truth” era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6, 353-369.

Liotard, J. F. (1997). *Postmodern Durum*. (A. Çiğdem, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.

Marx, K. (2015). *Kapital*. (M. Selik, Çev.). Ankara: Yordam Yayınevi.

McCright, A., Charters, M., Dentzman, K. ve Dietz, T. (2016). Examining the effectiveness of climate change frames in the face of climate change denial counter-frame. *Topics in Cognitive Science*, 8, 76–97.

McRaney, D. (10 Haziran 2011). The backfire effect. *Youarenotsosmart*. Erişim 20 Aralık 2020, <https://youarenotsosmart.com/2011/06/10/the-backfire-effect/>

Nyhan, B. ve Reifler, J. (2010). When corrections fail: The persistence of political misperceptions. *Political Behavior*, 32 (2), 303-330.

Oxford Languages, (2016). Word of the Year. Erişim 15 Mayıs 2019, <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>

Poland, G. A., ve Spier, R. (2010). Fear, misinformation, and innumerates: How the Wakefield paper, the press, and advocacy group sdamaged the public health. *Vaccine*, 28, 2361–2362.

Silverman, C. (16 Kasım 2016). This Analysis Shows How Viral Fake Election News

Stories Outperformed Real News On Facebook. *Buzzfeednews*. Erişim 20 Mayıs 2020, <https://www.buzzfeednews.com/>

Sloterdijk, P. (2001). *Critique of Cynical Reason*. Minnesota: University of Minnesota Press.

Tesich, S. (2021). Yalanlar rejimi. *Cogito*, 104: 23-28.

Žižek, S. (2005). *Yamuk Bakmak*. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Žižek, S. (2011). *İdeolojinin Yüce Nesnesi*. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

